

Масалова Крістіна Юрївна, пошукувач Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, м. Київ

НАРАТИВНИЙ ОБРАЗ ДІТЕЙ ХОРА У ДАВНЬОЄГИПЕТСЬКІЙ КНИЗІ МЕРТВИХ (НА МАТЕРІАЛІ ГЛАВ 137А ТА 151)

Метою статті є реконструкція та інтерпретація образу дітей Хору на матеріалі двох глав Книги мертвих (глави 137А і 151), у кожній з яких виявлені фрагменти, пов'язані з дітьми Хора. Ці фрагменти було перекладено та інтерпретовано автором. Внаслідок аналізу встановлено, що у цих главах діти Хора представлені, насамперед, в образі охоронців і захисників покійного та Осіріса. Вони показані і як зміцнювачі будинку покійного, знищувачі ворогів і месники померлого / Осіріса. Виявлено, що акцент на кількості дітей Хора був настільки сильним, що будь-які інші предмети і поняття, кількість яких дорівнювала чотирьом, починали асоціюватися з цими богами.

Ключові слова: Книга мертвих, давньоєгипетська релігія, давньоєгипетські божества, діти Хора, єгипетська мова.

Постановка проблеми. «Дітьми Хора» у сучасній єгиптології прийнято називати чотирьох богів – Амсеті, Хапі, Дуамутефа та Кебхсенуфа. Ця узагальнююча назва закріпилась через те, що у різних релігійних текстах чотирьом богам неодноразово надавався такий епітет (наприклад у Книзі мертвих [12; 108–109] та Текстах пірамід [13; 210–211]). Особливої уваги для дослідження образу дітей Хора заслуговує давньоєгипетська Книга мертвих, в якій ці боги яскраво представлені. Віньетки цієї Книги є чудовим матеріалом для дослідження візуального образу богів та їхньої іконографії, а текст збірки слугує джерелом для дослідження наративного образу богів. І хоча текст Книги неодноразово досліджувався, на роль дітей Хора у цій збірці увага раніше не зверталась.

Останні дослідження та публікації. Не зважаючи на велику кількість згадувань про цих богів у різних єгиптологічних роботах, спеціальних досліджень, присвячених дітям Хора, як окремим богам давньоєгипетського пантеону, фактично не існує (хоча є низка праць, присвячених т.зв. канопічному обладнанню, пов'язаному з цими богами) [1]. Саме через брак таких досліджень вчені роблять акцент на дітях Хора в якості охоронців органів і тіла в цілому (на що вказує М. Рейвен у своїй статті 2005 р. [22; 43] і називає цю їхню функцію не головною, а «вторинною» [22; 42]). Це свідчить про необхідність «нового погляду», тобто ретельного дослідження ролі богів не лише на матеріалі канопічного обладнання, а із залученням інших джерел, що зображують чи згадують цих богів (на що вказують і деякі авторитетні вчені, як наприклад дослідник богів-шакалів, Теренс ДуКвен [7; 127–128]).

Мета статті. У центрі дослідження знаходиться образ дітей Хора, представлений у давньоєгипетській Книзі мертвих, як історичного джерела, що відображає вірування його творців. Розкриття цього образу можливе через аналіз наративної складової збірки, тобто її тексту, у тих місцях де мова йде про вказаних богів. Отже, *метою* статті виступає реконструкція та інтерпретація наративного образу дітей Хора на прикладі двох глав давньоєгипетської Книги мертвих (глав 137А та 151).

Виклад матеріалу дослідження. Глава 137А. Глава 137А (= BD 137А) має таку титульну рубрику: r(A) n tkAw ir=w m Xrt-nTr – «Глава для смолоскипів, що перебувають у Некрополі» [20; 201]. Ця глава являла інструкцію з проведення ритуалу запалювання смолоскипів у гробниці померлого (котрий, згідно з археологічними даними, і справді проводився [23; 270]), де детально прописано послідовність усіх дій та слова, які при цьому потрібно промовляти. Вважалося, що для цієї глави немає паралелей, окрім як із сусідньою главою Книги мертвих – 137Б, котра є скороченою версією BD 137А [14; 499]. Проте, у своїй монографії 2009 р., присвяченій 137-й главі Книги мертвих, Д. Люфт підкреслила ідентичність послідовності та загальну схожість формулювання BD 137А з певними висловами з Текстів пірамід (=PT) (PT §§ 1333–1334) [16; 37]. Ця глава є однією з наймеш тиражованих (як і сусідня глава 137Б), оскільки пізніше вона була замінена іншою скороченою версією – главою 137, яка стала більш розповсюдженою. Проте, значимість глави 137А від того не зменшується – її текст є ключовим для розуміння віньеток та назви пізнішої її версії – 137 глави Книги мертвих [19; 377–382].

Відомо 13 документів, що містять BD 137А (це складає лише 0,4% від загальної кількості документів, що містять текст або зображення Книги мертвих) і 11 документів, що містять її текст. Найбільше вона була представлена за часів Нового царства (тільки XVIII і XIX династії) – відомо 6 документів. Також відомо 4 документи часів Третього перехідного періоду, 2 – Пізнього періоду, 2 –

Птолемеївського періоду. Ілюструвалась глава лише за XVIII, XIX та XXI династій. Стан лише трьох документів, із тих, де присутня віньєтка до глави (таких всього 6), дозволяє зрозуміти, що на ній зображено: чотири (pLondon BM EA 10477, pKairo J.E. 95838 (S.R. IV 936)) або три чоловіки (pKairo J.E. 95879 (S.R. IV 981)) тримають смолоскипи, перед ними зображено чотири (в усіх трьох папірусах) знаки води; у pLondon BM EA 10477 навпроти чоловіків стоїть муміфікована антропоморфна фігура.

Серед небагатьох документів, в яких представлено текст цієї глави, найкраще і найповніше він зберігся у папірусі НурНw (P. London BM EA 10477) [4; Pl.55–57, 16; 234–305]. Саме за цим джерелом і буде наведено переклад пасажу, що стосується дітей Хора.

У нумерації Т. Аллена цей пасаж належить до частини тексту «S 2» глави 137A [3; 114]. У монографії Д. Люфт обраний нами пасаж нумерується строками «41–49» [16; 184–185, 259–264].

Папірус Ну (pNw pLondon BM EA 10477), рядки 17–20: Ms.w @r Imst @py _wA-mwt.f QbH-snw.f stp.Tn sA.Tn Hr it.Tn Wsir #nty-imntt^(A) stp.Tn sA.Tn Hr imy-r pr Nw mAa-xrw mi Dr nw dr.Tn sDbWsir #nty-imntt anx.f xr nTr.w Hwi.f %tX^(B) m a.f Dr HD tA sxm @r nD.f it.f Wsir Ds.f – «Діти Хора, Амсеті, Хапі, Дуамутеф, Кебехсенуф, обрали^(B) ви захищати батька свого Осіріса-Хентіаментіу, оберіть захищати і распорядника дому, Ну, правогласного подібно донього^(I), усуньте^(I) ви лихо^(Ж). Осіріс-Хентіаментіу – живе він серед богів, побив він Сета рукою своєю до освітлення землі. Могутній Хор, захищає він батька свого, самого Осіріса».

^(A) Див.: [15:V, 783]; ^(B) Фонограмне написання імені бога в даному випадку виглядає як Суті (%wti), але воно є одним з розповсюджених варіантів написання імені бога Сета, що транслітерується як %tX [15:VI, 691]; ^(I) Див.: [10:IV, 338]; ^(I) Див.: [10:II, 216]; ^(I) Див.: [10:V, 473]; ^(Ж) Див.: [10:IV, 381; 11, 258].

Коментарі: у цій частині тексту діти Хора змальовані у якості захисників померлого, в одній із своїх найголовніших функцій. І хоча цей текст не відкриває нових аспектів божеств, варто звернути увагу на те, що саме у цьому пасажі знаходиться єдиний у Книзі мертвих приклад надання четвірки богів епітету. В даному випадку використовується один із найпоширеніших епітетів – Ms.w @r, діти Хора, котрий у сучасній єгиптології став узагальнено позначати Амсеті, Хапі, Дуамутефа та Кебехсенуфа (список інших можливих епітетів богів можна знайти у статті Б. Матъє [18; 7–8]).

Для розуміння ролі дітей Хора у BD 137A варто також розглянути значення цього пасажу у контексті всієї глави. Як вже зазначалось, Д. Люфт, знаходячи паралелі для цієї глави, вказує на РТ §§ 1333–1334 [16; 37], котрі, проте, жодним чином не пов'язані з смолоскипами або чимось іншим, схожим на ритуал, представлений у Книзі мертвих. При цьому Руг. § 1333 значно збігається з пасажем BD 137A, викладеним тут. Але якщо у Текстах пірамід діти Хора охороняли лише Осіріса-Хентіаментіу, то у Книзі мертвих їх закликають охороняти і померлого «подібно до того». Проте, у главі 137A Книги мертвих, цей пасаж виглядає дещо відірваним від контексту. Для розуміння причин такої вставки відірваної частини, що походить від Текстів пірамід, можна навести одне спостереження Д. Люфт [16; 94]: в той час як у джерелі XVIII династії, папірусі Ну, прописано, що плечі чотирьох людей, які беруть участь у ритуалі і тримають факели, мають бути підписаними іменами стовпів Хора (rs.wt-@r) (pLondon BM EA 10477, рядок 28; «79» у Д. Люфт [16; 281]), у більш пізньому джерелі (XXV–XXVI династії), гробниці TT 33 (Grab TT 33), прописано, що це мають бути імена дітей Хора (ms.w-@r) [16; 281]. Звернувши увагу на цю заміну імен «стовпів Хора» на імена «дітей Хора» (котрі мають позначати жерців, що беруть участь у ритуалі), можна краще зрозуміти причини вставки пасажу з Текстів пірамід (варто зазначити, що між дітьми Хора та стовпами, принаймні – стовпами неба, теж існує певний зв'язок [25; 140]). Навіть при тому, що достеменно не відомо, що було першим: чотири смолоскипи, які викликали асоціацію з дітьми Хора за кількістю, чи діти Хора, що задали кількість смолоскипів – найбільш вірогідним виглядає перша версія. Згідно з таким варіантом кількість факелів та жерців могла бути обраною першопочатково, за будь-яких інших причин (н. п. кількість стін у гробниці, кількість сторін світу тощо). І вже потім четвірка викликала асоціацію з дітьми Хора і змусила укладачів глави впести пасаж із Текстів пірамід у контекст звернення до Осіріса у BD 137A, щоби натякнути про цю кількісну асоціацію. А за XXV–XXVI династії укладач тексту вирішив ще більше «освятити» ритуал натяком на те, що саме діти Хора (тобто жерці, позначені їхніми іменами) його і справляють. Ця трактовка виглядає логічною і підтверджується іншими пасажами Книги мертвих. Тож, зв'язок дітей Хора з четвіркою настільки міцний, що будь-які об'єкти чи поняття, кількість яких дорівнює чотирьом, потенційно можуть починати асоціюватись із дітьми Хора, що яскраво помітно на прикладі глави 137A.

Глава 151. 151 глава Книги мертвих (= BD 151) є інструкцією з проведення ритуалу, який, скоріш за все, завершував необхідні процедури перед запечатуванням гробниці (сам ритуал, і зв'язок

археологічних даних із текстом глави неодноразово досліджувались, див.: [2, 23, 24]; детальне дослідження цієї глави, див.: [17]). Ця глава не має титульної рубрики [20; 201] і являє суцільну віньєтку, всередині якої вже виписано текст. Її пов'язують із 531 реченням Текстів саркофагів [14; 508], в якому, проте, діти Хора ще не згадуються [6; 123а–125h].

BD 151 була достатньо поширеною – відомо 163 документи, в яких вона міститься (5% від загальної кількості документів Книги мертвих), і 105 документів, в яких наявний її текст. Глава відома вже з часів XVIII династії і аж до Римських часів (pLondon BM EA 9995), але найбільшою популярністю користувалась за доби Птолемеїв. Найяскравіші приклади віньєтки до глави зображують поховальну камеру: мумію на ложі для бальзамування з Анубісом біля нього та Ісідою і Нефтідою по боках, діти Хора знаходяться з чотирьох сторін від центральної частини композиції. Поміж ними також зображуються амулети, які вкладались у стіни. Усі учасники сцени знаходяться в окремих секціях, що супроводжуються текстом. Ці тексти відтворюють слова, які промовляють учасники (детальніше про віньєтку BD 151, див.: [19; 418–422, 834–835, 17; 21–37]).

Слова, що промовляються дітьми Хора, включені у текст глави лише за часів XVIII–XXI династій (хоча на віньєтці їхнє зображення можна зустріти і пізніше). Для перекладу у статті використовується одне з останніх джерел, що містить слова дітей Хора у цій главі, – документ часів XXI династії, папірус Мутхетеп (pMwt- Htpt, pLondon BM EA 10010). Частини тексту, що стосуються дітей Хора, відповідають частинам «к», «л», «м», «п» [21:I, CLXXIII; 21:II, 430–431; 3, 150; 17, 218–233] або «Х», «XI», «XII», «XIII» [5; 286].

Папірус Мутхетеп (pMwt- Htpt, pLondon BM EA 10010), частини «к–п» / «X–XIII»: ... (n) Dd-mdw in Imstiink sAt.k Mwt-Htpt ii.i wnn.t m sA.ksrwd.n.i pr.k mn.wjmi wDt.n PtH mi wDt.n Ra... (l) Dd-mdw in @pyii.n wnn.i m sA.t Wsir Mwt-HtptTs^(A).n tp at^(B).tHwi^(B).n.i n.t xftw^(T).t Xr.t rdi.t n.i n.t.t tp Dt... (m) Dd-mdw in [wA-mwt.f]jnk sAt.k @r mry.k Mwt-Htpt mAa-xrw Dtii.n.i it.i Wsir ma ir nkn^(D)m di.i sw Xr rdwy.k... (k) Dd-mdw in QbH-snw.fink QbH-snw.f ii.n.i wnn.i m sA.t Mwt-Htptdmd.n.t qsw.t sAq.t at.tini n.t ib.t di.i n.t sw Hr st.f m Xt.tsrwd.n.i pr.t m-xt.t – «... (n) Слова, що говорить Амсеті: «Я, дочка твоя, Мутхетеп, прийшла я, щоб бути захистом твоїм, забезпечила я дім твій міцністю, згідно тому як наказав Птах, згідно тому як наказав Ра» ... (l) Слова, що говорить Хапі: «Прийшов я, щоб бути захистом твоїм, Осіріс-Мутхетеп, з'єднав голову, кінцівки твої, вразив я для тебе ворогів твоїх під тобою, дав я тобі голову навечно» ... (m) Слова, що говорить Дуамутеф: «Я – дочка твоя, Хор, улюблена твоя, Мутхетеп, правогласна, навечно, прийшла я [помститися за] батька мого, Осіріса, від [того, хто] вчиняє зло, і помістила я його під ногами твоїми» ... (k) Слова, що говорить Кебехсенуф: «Я, Кебехсенуф, прийшов я, щоб бути захистом твоїм, Мутхетеп, з'єднав для тебе кістки твої, зібрав для тебе кінцівки твої, приніс я для тебе серце твоє, помістив для тебе його на місце його у тілі твоєму, забезпечив я дім твій за тобою».

^(A) Див.: [10:V, 402]; ^(B) Див.: [10:I, 160]; ^(B) Див.: [10:III, 46]; ^(T) Незвичне написання слова; ^(D) В папірусі Мутхетеп слово написано не вірно.

Коментарі: У цій главі діти Хора знову показані у своїй відомій функції – захисників Осіріса/померлого. Вони також виступають в якості з'єднувачів тіла померлого. Р. Рубінштейн вказувала на те, що саме зі слів дітей Хора міг розпочинатись цей ритуал [2; 134] – діти Хора (тобто – жерці, переодягнені в них) з'єднували повністю тіло померлого, завершуючи цим муміфікацію – і вже після цього Анубіс поміщав їх біля ложа і ритуал продовжувався. У цьому пасажі поєднуються міфологічні діяння дітей Хора та дії, для яких є реальний еквівалент – з'єднання воедино тіла померлого жерцями, перевдягнутими в дітей Хора (що на міфологічному рівні може сприйматись як захист мумії). Серед діянь, що мають більш міфологічний характер, діти Хора звершують зміцнення домівки померлого, враження його ворогів та помсту за Осіріса/померлого.

Зважаючи на загальний контекст глави 151 та функціонального призначення дітей Хора у ній, батьком богів тут називається Осіріс, а не Хор. Така генеалогія богів, хоч і не виражена у відповідному епітеті [15:I, 367–370; 15:V, 119–121; 15:VII, 180–183, 516–518, 18; 7–8], проте часто зустрічається у різних релігійних текстах. В цьому папірусі також бачимо цікаву деталь: Амсеті та Дуамутеф називають себе дочками Осіріса. І хоча у всіх інших відомих нам джерелах вони називаються синами [17; 228–229, 232–233], на цю деталь варто звернути увагу. Щодо Амсеті, найменування його дочкою виглядає досить закономірним через помічену вже [9; 7, 128; 8, 428] андрогінність його характеру і через жіноче закінчення «т» в його імені. Проте нам не відомо інших подібних випадків: андрогінність Амсеті – це лише здогадка вчених, яка ніде не фіксується у відомих давньоєгипетських текстах. Для Дуамутефа жіночий рід взагалі нічим не обґрунтовується. Тому, факт, що він виступає як «дочка» можна пояснити або неосмисленим копіюванням роду Амсеті в цьому тексті (в тому разі, якщо рід Амсеті тут був виписаним осмислено) або тим, що власник папірусу – жінка, і, можливо, саме це якось продиктувало рід богів, виражений у написанні слова

«син» із жіночим детермінативом, що автоматично перетворило його на слово «дочка». Тож, можливо, що у досліджуваному папірусі знаходиться перший відомий приклад нарративного відображення андрогінності бога Амсеті.

Висновки. На прикладі досліджених глав показано, що в тексті Книги мертвих діти Хора, в першу чергу, представлені в образі охоронців і захисників померлого та Осіріса. Їх також зображено в якості зміцнювачів домівки померлого, знищувачів ворогів та месників за померлого/Осіріса (що продовжує лінію їхньої функції захисту). Проте більш ретельний аналіз (в тому числі – аналіз контексту глав) розкрив і деякі інші особливості образу богів. Виявлено, що акцент на кількості дітей Хора був настільки потужним, що будь-які інші об'єкти чи поняття, кількість яких дорівнювала чотирьом, починали асоціюватись із дітьми Хора. У 151 главі знайдено приклад незвичної генеалогії дітей Хора – їхнім батьком тут називається Осіріс. На прикладі обраного для дослідження папірусу Мутхетеп показано, що андрогінність характеру бога Амсеті теоретично могла знаходити своє відображення і в нарративній площині.

Список використаної літератури

1. *Масалова К. Ю.* Діти Хора: до історії вивчення образу та актуальності теми / К. Ю. Масалова // Доісламський Близький Схід: історія, релігія, культура : зб. наук. ст. / під ред. М. О. Тарасенка. – К. : Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2014. – С. 139–148.
2. *Рубинштейн Р. И.* Погребальные обряды по 151 главе «Книги мертвых» / Р. И. Рубинштейн // Тутанхамон и его время. – М. : Наука, 1976. – С. 129–143.
3. *Allen T. G.* The Book of the Dead or Going Forth by Day. Ideas of the Ancient Egyptians concerning the Hereafter as expressed in their own Terms / Thomas George Allen. – Chicago : The University of Chicago Press, 1974. – 306 p. – (Studies in Ancient Oriental Civilization ; Vol. 37).
4. *Budge E. A. W.* The Book of the Dead : Facsimiles of the papyri of Hunefer, Anhai, Kerāsher and Netchemet with Supplementary text from the papyrus of Nu, with transcripts, translations, etc. / Ernest Alfred Wallis Budge. – L. : British Museum, 1899. – XI, 64 p., 63 pl.
5. *Budge E. A. W.* The Chapters of Coming Forth by Day or the Theban Recension of the Book of the Dead ; the Egyptian hieroglyphic text edited from numerous papyri / Ernest Alfred Wallis Budge. – L. : Kegan Paul, Trench, Trübner, 1910. – Vol. 2. – (Books on Egypt and Chaldaea ; 29).
6. *de Buck A.* The Egyptian Coffin Texts / Adrian de Buck. – Chicago : The University of Chicago Press, 1935–1961. – Vol. VI. – (The University of Chicago Oriental Institute Publications; 81).
7. *DuQuesne T.* Review: Dodson Aidan. The Canopic equipment of the kings of Egypt. With contributions by Otto J. Schaden, Edwin C. Brock, and Mark Collier. Kegan Paul International: London 1994 / Terence DuQuesne // Discussions in Egyptology. – Vol. 34. – Oxford, 1996. – P. 125–128.
8. *DuQuesne T.* The Jackal Divinities of Egypt. I. From the Archaic Period to Dynasty X / Terence DuQuesne // Oxfordshire Communications in Egyptology. Vol. VI. – London : Darengo Publications, 2005. – 566 p.
9. *Eggebrecht A.* Amset / A. E. // Lexikon der Ägyptologie / Berg. von W. Helck, E. Otto. Hrsg. von W. Helck, W. Westendorf. – Wiesbaden, 1975. – Bd. I. – Kol. 226.
10. *Erman A., Grapov H.* Wörterbuch der ägyptischen Sprache / A. Erman, H. Grapow. – Berlin : Akademie-Verlag, 1971. – Bd. I–V.
11. *Faulkner R. O.* A Concise Dictionary of Middle Egyptian / R. O. Faulkner. – Oxford : Griffith Institute, 1991. – 372 p.
12. *Faulkner R. O.* The Ancient Egyptian Book of the Dead / R. O. Faulkner. – Austin : University of Texas Press, British Museum Press, 2001. – 192 p.
13. *Faulkner R. O.* The Ancient Egyptian Pyramid Texts / R. O. Faulkner. – Oxford : Kessinger Publishing, 2004. – 436 p.
14. *Hornung E.* Das Totenbuch der Ägypter / Erik Hornung. – Zürich : Genossenschaftsdruckerei, 1979. – 543 s.
15. *Lexikon der ägyptischen Götter und Götterbezeichnungen* / Hrsg. von Chr. Leitz. – Leuven–Paris–Dudley, MA : Uitgeverij Peeters en Departement Oosterse Studies, 2002–2003. – Bd. I–VIII / OLA. T. 111 – 116, 129.
16. *Luft D. C.* Das Anzünden der Fackel : Untersuchungen zu Spruche 137 des Totenbuches / Daniela C. Luft. – Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 2009. – XIV, 349 s. – (Studien zum altägyptischen Totenbuch ; 15).
17. *Lüscher B.* Untersuchungen zu Totenbuch Spruch 151 / Barbara Lüscher. – Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 1998. – 342 S., 26 Taf. – 342 s. – (Studien zum altägyptischen Totenbuch ; 2).
18. *Mathieu B.* Les Enfants d'Horus, théologie et astronomie (Enquêtes dans les Textes des Pyramides, 1) / Bernard Mathieu // Égypte Nilotique et Méditerranéenne. – T. 1. – Montpellier, 2008. – P. 7–14.
19. *Mosher M. Jr.* The Ancient Egyptian Book of the Dead in the Late Period: A Study of Revisions Evident in Evolving Vignettes, and Possible Chronological or Geographical Implications for Differing Versions of Vignettes: Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy, University of California / Malcolm Jr. Mosher. – Berkley, 1990. – VII. – 863 p.
20. *Naville E.* Das Aegyptische Todtenbuch der XVIII. bis XX. Dynastie. Einleitung / Eduard Naville. – Berlin : Verlag von A. Asher & Co. – 1886. – 204 s.

21. *Naville E.* Das Aegyptische Todtenbuch der XVIII. bis XX. Dynastie / Édouard Naville. – Berlin : Asher, 1886. – Bd. I. : Text un Vignetten. – III s., CCXII Taf. – Bd. II : Varianten. – 448 s.
22. *Raven M. J.* Egyptian Concepts on the Orientation of the Human Body / Maarten J. Raven // Journal of Egyptian Archaeology. – Vol. 91. – London, 2005. – P. 37–53.
23. *Régen I.* When the Book of the Dead does not match archaeology: The case of the protective magical bricks (BD 151) / Isabelle Régen // British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan. – London, 2010. – Vol. 15. – P. 267–278.
24. *Roth A. M., Roehrig C. H.* Magical Bricks and the Bricks of Birth / Ann Macy Roth, Catharine H. Roehrig // Journal of Egyptian Archaeology. – London, 2002. – Vol. 88. – P. 121–139.
25. *Willems H.* Chests of Life : A Study of the Typology and Conceptual Development of Middle Kingdom Standart Class Coffins / Harco Willems // Mededelingen en verhandelingen van het Vooraziatisch genootschap «Ex Oriente Lux». – Leiden : Ex Oriente Lux, 1988. – Vol. 25. – 249 p.

References

1. *Allen T. G.* The Book of the Dead or Going Forth by Day. Ideas of the Ancient Egyptians concerning the Hereafter as expressed in their own Terms / Thomas George Allen. – Chicago : The University of Chicago Press, 1974. – 306 p. – (Studies in Ancient Oriental Civilization ; Vol. 37).
2. *Budge E. A. W.* The Book of the Dead : Facsimiles of the papyri of Hunefer, Anhai, Kerāsher and Netchemet with Supplementary text from the papyrus of Nu, with transcripts, translations, etc. / Ernest Alfred Wallis Budge. – L. : British Museum, 1899. – XI, 64 p., 63 pl.
3. *Budge E. A. W.* The Chapters of Coming Forth by Day or the Theban Recension of the Book of the Dead ; the Egyptian hieroglyphic text edited from numerous papyri / Ernest Alfred Wallis Budge. – L. : Kegan Paul, Trench, Trübner, 1910. – Vol. 2. – (Books on Egypt and Chaldaea ; 29).
4. *de Buck A.* The Egyptian Coffin Texts / Adrian de Buck. – Chicago : The University of Chicago Press, 1935–1961. – Vol. VI. – (The University of Chicago Oriental Institute Publications; 81).
5. *DuQuesne T.* Review: Dodson Aidan. The Canopic equipment of the kings of Egypt. With contributions by Otto J. Schaden, Edwin C. Brock, and Mark Collier. Kegan Paul International: London 1994 / Terence DuQuesne // Discussions in Egyptology. – Vol. 34. – Oxford, 1996. – P. 125–128.
6. *DuQuesne T.* The Jackal Divinities of Egypt. I. From the Archaic Period to Dynasty X / Terence DuQuesne // Oxfordshire Communications in Egyptology. Vol. VI. – London : Darengo Publications, 2005. – 566 p.
7. *Engbrecht A.* Amset / A. E. // Lexikon der Ägyptologie / Berg. von W. Helck, E. Otto. Hrsg. von W. Helck, W. Westendorf. – Wiesbaden, 1975. – Bd. I. – Kol. 226.
8. *Erman A., Grapow H.* Wörterbuch der ägyptischen Sprache / A. Erman, H. Grapow. – Berlin : Akademie-Verlag, 1971. – Bd. I–V.
9. *Faulkner R. O.* A Concise Dictionary of Middle Egyptian / R. O. Faulkner. – Oxford : Griffith Institute, 1991. – 372 p.
10. *Faulkner R. O.* The Ancient Egyptian Book of the Dead / R. O. Faulkner. – Austin : University of Texas Press, British Museum Press, 2001. – 192 p.
11. *Faulkner R. O.* The Ancient Egyptian Pyramid Texts / R. O. Faulkner. – Oxford : Kessinger Publishing, 2004. – 436 p.
12. *Hornung E.* Das Totenbuch der Ägypter / Erik Hornung. – Zürich : Genossenschaftsdruckerei, 1979. – 543 s.
13. *Lexikon der ägyptischen Götter und Götterbezeichnungen* / Hrsg. von Chr. Leitz. – Leuven–Paris–Dudley, MA : Uitgeverij Peeters en Departement Oosterse Studies, 2002–2003. – Bd. I–VIII / OLA. T. 111 – 116, 129.
14. *Luft D. C.* Das Anzünden der Fackel : Untersuchungen zu Spruche 137 des Totenbuches / Daniela C. Luft. – Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 2009. – XIV, 349 s. – (Studien zum altägyptischen Totenbuch ; 15).
15. *Lüscher B.* Untersuchungen zu Totenbuch Spruch 151 / Barbara Lüscher. – Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 1998. – 342 S., 26 Taf. – 342 s. – (Studien zum altägyptischen Totenbuch ; 2).
16. *Mathieu B.* Les Enfants d'Horus, théologie et astronomie (Enquêtes dans les Textes des Pyramides, 1) / Bernard Mathieu // Égypte Nilotique et Méditerranéenne. – T. 1. – Montpellier, 2008. – P. 7–14.
17. *Mosher M. Jr.* The Ancient Egyptian Book of the Dead in the Late Period: A Study of Revisions Evident in Evolving Vignettes, and Possible Chronological or Geographical Implications for Differing Versions of Vignettes: Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy, University of California / Malcolm Jr. Mosher. – Berkley, 1990. – VII. – 863 p.
18. *Naville E.* Das Aegyptische Todtenbuch der XVIII. bis XX. Dynastie. Einleitung / Eduard Naville. – Berlin : Verlag von A. Asher & Co. – 1886. – 204 s.
19. *Naville E.* Das Aegyptische Todtenbuch der XVIII. bis XX. Dynastie / Édouard Naville. – Berlin : Asher, 1886. – Bd. I. : Text un Vignetten. – III s., CCXII Taf. – Bd. II : Varianten. – 448 s.
20. *Raven M. J.* Egyptian Concepts on the Orientation of the Human Body / Maarten J. Raven // Journal of Egyptian Archaeology. – Vol. 91. – London, 2005. – P. 37–53.
21. *Régen I.* When the Book of the Dead does not match archaeology: The case of the protective magical bricks (BD 151) / Isabelle Régen // British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan. – London, 2010. – Vol. 15. – P. 267–278.

22. *Roth A. M., Roehrig C. H.* Magical Bricks and the Bricks of Birth / Ann Macy Roth, Catharine H. Roehrig // Journal of Egyptian Archaeology. – London, 2002. – Vol. 88. – P. 121–139.

23. *Willems H.* Chests of Life : A Study of the Typology and Conceptual Development of Middle Kingdom Standart Class Coffins / Harco Willems // Mededelingen en verhandelingen van het Vooraziatisch genootschap «Ex Oriente Lux». – Leiden : Ex Oriente Lux, 1988. – Vol. 25. – 249 p.

Масалова Кристина Юрьевна, соискатель Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств, г. Киев

Наративный образ Детей хора в древнеегипетской Книге Мертвых (на материале глав 137а та 151)

Цель статьи – реконструкция и интерпретация образа детей Хора на основе двух глав Книги мертвых (главы 137А и 151), в каждой из которых выявлены фрагменты, связанные с детьми Хора. Установлено, что в этих главах дети Хора представлены, прежде всего, в образе охранников и защитников покойного и Осириса. Было обнаружено, что акцент на количестве детей Хора был настолько силен, что любые другие предметы или понятия, количество которых равнялось четырем, начинали ассоциироваться с этими богами. Был также установлен необычный пример генеалогии детей Хора – в главе 151 их отцом назван Осирис. На примере папируса Мутхетеп показано, что андрогинный характер бога Амсети теоретически может быть отражен и в нарративной форме.

Ключевые слова: Книга мертвых, древнеегипетская религия, древнеегипетские божества, дети Хора, египетский язык.

Masalova K. Yu., PhD candidate in cultural studies National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts, Kyiv

The narrative image of the Children of horus in ancient Egyptian Book of the Dead (on the basis of chapters 137a and 151)

The aim of this paper is to reconstruct and to interpret the image of the children of Horus on the basis of the two chapters of the Book of the Dead (Chapter 137A and 151). In each chapter, passages related to the children of Horus were identified. Each passage was translated by the author of the paper. An interpretation of the translated texts was given.

It has been defined that in the chapters, which have been studied, the children of Horus are presented primarily in the image of guards and defenders of the deceased and Osiris. They were also shown as strengtheners of the house of the deceased, destroyers of the enemies and the avengers of the dead / Osiris. It was discovered that the emphasis on the quantity of the children of Horus was so strong that any other objects or concepts, the number of which is equal to four, began to be associated with these gods. It was also found an unusual example of a genealogy of the children of Horus – their father is named Osiris in Chapter 151. The example of the papyrus of Muthetep has shown that androgynous nature of god Amseti could theoretically be reflected in the narrative form.

Egyptologists may find the information contained in this article useful for understanding the role of the children of Horus in Egyptian religion. The paper shows that more attention should be paid to the role of these gods in ancient Egyptian texts and other sources (different from the canopic equipment).

Key words: Book of the Dead, ancient Egyptian religion, ancient Egyptian gods, Children of Horus, Egyptian language.

Надійшла до редакції 6.10.2015 р.

УДК 127/3/4

Поплавська Альона Володимирівна, аспірантка Київського національного університету культури і мистецтв

**ТРАДИЦІЇ КУХАРСЬКОГО МИСТЕЦТВА КИЇВСЬКОЇ РУСИ
У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ**

Розглянуто традиції кухарського мистецтва в Київській Русі у контексті національної культури України. Аналізується мистецтво приготування й популяризації страв і напоїв в Київській Русі, досі присутнє в сучасній українській харчовальній культурі.

Ключові слова: кухарське мистецтво, традиції, Київська Русь, культура, національна культура, харчовальна культура, кухня, страва, напої.

Українська кухня здавна характеризується мистецтвом приготування страв із відмінними смаковими і корисними поживними якостями. Причому у кожному з регіонів нашої держави – Наддніпрянщині і Слобожанщині, Поділлі і Поліссі в силу культурно-історичних причин склалися свої традиції кулінарії. Й лише початком ХІХ ст. фахівці констатують наявність української кухні як цілісного феномену кухарського мистецтва.